

QƏDİM TÜRK MİFOLOGİYASINDA TUT AĞACI

Səbuhi HƏSƏNOV,

AMEA-nın Naxçıvan bölməsi,

kiçik elmi işçi,

hsebuhi.13@gmail.com

AÇAR SÖZLƏR: *pir ağacı, tut ağacı, ehsan ağacı, inanc, Naxçıvan.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *священное дерево, шелковица, дерево благоденствия, вера, Нахчыван.*

KEY WORDS: *sacred tree, mulberry tree, virtue tree, faith, Nakhchivan.*

Dağlar kimi ağaclar da türk inancında o biri dünya ilə əlaqəni təmsil edir. Türk inancına görə, Ulu Tanrı göy üzündədir. Ağaclar da göy üzünə yaxın olduğundan Tanrıyla insan arasında körpü rolunu oynayır. Dağlar kimi ağaclar da dünyanın mərkəzi hesab olunur, öz kökləri və budaqları ilə yerlə göyü birləşdirir [1, s.61]. Təsadüfi deyil ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Uruzun asıldığı ağaca müraciət edərkən söylədiyi “*Başın ala baqar olsam, başsız ağac, dibin ala baqar olsam, dibsüz ağac*” [2, s.46] sözlərində qədim türk inancının izlərini görürük.

Ağac türk inanc sistemində daim müqəddəs sayılmış, ona qurbanlar kəsilmişdir. Hunlar ağaclarla yanaşı, sulara da qurbanlar kəsirdilər [3, s.41]. Uygurlar meşələrdə ağac ətrafında dördnala at çapar və mərasim yerinə yetirərdilər [4, s.57]. Türklərin ağacı müqəddəs saymaları əfsanələrdə də öz əksini tapmışdır.

Naxçıvanın pir ərəzilərində də çoxlu ağac əkilmiş, yaxud hansısa pirin ətrafı ağac və ya kolla dövrələnmişdir. Pirlərdə dağ armudu, tut, qaraağac və başqa ağaclar müqəddəs sayılmışdır. Bu ağacların yarpağından, qabığından şəfəverici dərmanlar hazırlayırmışlar. Müqəddəs sayıldıqlarından onların kəsilməsi və ya zədələnməsi qadağandır. Hətta xalq arasında belə deyirmişlər ki, filankəs pirin ağacını gətirib bəlaya düşdü [5, s.274].

Pirlərin önündə ən çox rast gəlinən ağaclardan biri tut ağacıdır. Ona xalq arasında “ehsan ağacı” da deyilir. Görkəmli yazıçı Mir Cəlal Paşayevin “Bir gəncin manifesti” əsərinin qəhrəmanı Baharın onu tut ağacından düşürtmək istəyən Ağaməcidə “*Düşmürəm, “ehsan ağacıdır” deməsinə şahid oluruq* [6, s.285]. Yaşlılar tut ağacını həm də “çörək ağacı” adlandırırlar. Deyirlər ki, aclıq illərində tut çox insanı ölümdən qurtarıb, insanlar onun yaş və quru meyvəsi, bəhməzi, doşabı ilə dolanıblar [7, s.78; 5, s.274].

Naxçıvanda tut ağacını çox zaman həyətin hasarının yanında, evin arxasında və ya küçədə əkərlər. Tutun həyətin ortasında əkilməsi çox az müşahidə olunur. Böyük ehtimalla, tut ağacının budağının hasardan küçəyə düşməsi bu ağacın meyvələrinin “ehsanlıq” olması fikrindən irəli gəlir. Məhz buna görə də Naxçıvan kəndlərinin çoxunda yol kənarlarında ən çox tut ağacına rast gəlinir.

Övliya Çələbi də noqaylarda olan bir hadisəni danışarkən naməlum ağac haqqında məlumat vermişdir. Belə ki, həmin ağac Tanrının İsgəndərə Cəbrail vasitəsilə göndərdiyi Tuba

ağacının budağından bitmişdir. Bu budağı həmin yerə Xızır əkməmişdir [8, s.92; 16, s.270]. Bu ağac, böyük ehtimalla, tut ağacıdır. Çünki Naxçıvanda yayılan xalq inancına görə, tut ağacını Həzrət Xızır əkməmişdir. Məhz buna görə də yol kənarlarına əkilən tut ağacı ehsanlıq sayılır, yoldan keçənlərin onu yeməsi halaldır.

Qurani-Kərimdə adı çəkilən tuba ağacının bəzi xüsusiyyətlərinə görə tut ağacına bənzədiyi deyilir. İnanca görə, Cənnətdəki geyimlər tuba ağacının tumurcuqlarından hazırlanır [9], bu dünyada isə ipək tut ağacını yeyən ipəkqurdundan alınır. Tuba ağacının meyvəsinin tut ağacı kimi şirin olduğuna inanılır. Digər tərəfdən, tuba ağacının budaqları yerdə, kökü isə göydədir. Tut ağacının da Pendula (ağlayan tut) adlı bir növü vardır. Bu ağacın budaqları yuxarıya yox, aşağıya doğru uzanır [10, s.42].

Tut ağacının ilkin vətəni Şərqi Avrasiyadır. İlk dəfə Çində 4000 il əvvəl əkilməyə başlanmışdır [10, s.42]. Bu ağacın yayılma istiqaməti Şərqdən Qərbədir. Türklər ağacı getdikləri hər yerə aparmışlar. Buna görə də türk inancında tut ağacı sanki bir tuğ, bir bayraqdır. Dərvişlərin, övliyaların məzarlarının üstündə, pirlərinin ərazilərində tut ağacı əkərmişlər.

Pirlərin ətrafında ağac əkilməsi ənənəsi çox qədim tarixə malikdir. Belə ki, türk inancında ağac daim sitayiş edilən canlı olmuşdur. Ona görə də türklər ağacı qorumuş, ona hörmətlə yanaşmışlar. Türk inancında əsas məsələlərdən biri də tək olan ağaclara xüsusi ehtiram göstərilməsidir.

İslamaqədərki türk inancında bəzi yerlər müqəddəs sayılırdı. Qədim türk dini tarixinə baxdıqda görürük ki, İduk adlanan yerlər türklər tərəfindən mühafizə edilmiş, orada ovlanmaq, ağacların və meşənin kəsilməsi, məhsulların toplanması, hətta otunun qoparılması qadağan olunmuşdur [11, s.223]. Bu müqəddəs yerlər sonrakı dövrlərdə, xüsusən də İslam dininin qəbulundan sonra müqəddəs sayılan insanların qəbirlərinin olduğu yerlərə çevrilmişdir. Buna görə də pirlərin ərazisində olan ağaca, kola və hər hansı bir canlıya toxunmaq günah sayılmışdır.

Tut ağacından başqa, göydən endirilən bir ağac haqqında da fikirlər vardır. Bu fikir daha qədim dövrlərdə türklərin Ana ilahəsi olan Humayla əlaqədardır. Humay uşaqları qoruyan ilahənin adıdır. Əfsanəyə görə, qayınağacı Humayla birlikdə yer üzünə enmişdir. [1, s.62]. Qeyd edək ki, uşaqların boynuna asılan və onları pis ruhlardan qoruduğuna inanılan amuletlərin (“muska”, tumar) çoxu qayınağacından hazırlanır.

Ağac türk inancında xüsusi önəmə malik olduğundan türklər ağac əkməyə böyük əhəmiyyət vermişlər. Ağac əkmək ənənəsinin belə qədim olması türklərin qəlbindəki təbiət sevgisindən xəbər verir. Babək rayonunun Sirab kəndində XIX əsrdə tikilmiş məscidin yanında tut ağacı vardır. Onun Mir Ağa adlı kişi tərəfindən əkildiyi deyilir. Onun məzarı yanında da qoşa tut ağacı əkilmişdir [12, s.464]. Ümumiyyətlə, pirlərin ərazisində ən çox tut, söyüd və qaraağac əkərlər. Bu ağacların əkilməsində maraqlı cəhət söyüd və qaraağacın meyvəsiz, ancaq tut ağacının meyvəli olmasıdır. Böyük ehtimalla, pirlər çox vaxt bulaq başında olan yerlərdə tikildiyindən, burada su sevən iki ağacı - söyüd və tut ağacını əkməmişlər.

Naxçıvan ərazisində yerləşən pirlərin çoxunun ərazisində tut ağaclarına rast gəlmək mümkündür. Bunlara Pirqara ziyarətگاهی, Axzirət piri və başqalarını misal gətirmək olar. Xalq arasında mövcud olan tut ağaclarının qırılmasının günah sayılması inancı burada olan tut ağaclarının uzun ömür yaşamasına səbəb olmuşdur ki, bu da öz növbəsində, onların qocalmasına gətirib çıxarmışdır. Tut ağacları qocaldıqda bar verməməyə başlayır və bir neçə ildən sonra

barsız olur. Buna xalq dilində *tut ağacının erkəkləşməsi* deyilir.

Tut ağacını əkmək yaxşı əməl kimi qiymətləndirilir. Onun ehsan ağacı olmasından əlavə, bu ağac həm də bərəkətin nişanəsidir. “Evin ruhu” adlandırılan tut ağacı evin sakitliyinin, sağlamlığının və bərəkətinin simvoludur [13, s.39].

Pirlərdəki tut ağaclarına dualar edər və ona arzuların gərçək olması üçün bez parçaları asardılar. Ümumiyyətlə, bu adət ümumtürk inancında qorunmaqdadır. Məsələn, qırğız adətlərində qadınlar sonsuz olduqda tək bitən ağaca qurban kəsər və parça bağlayarlar [3, s.43]. Pir ağaclarına bez bağlanması adəti dövrümüzdə də yaşadılmaqdadır.

Anadolu türklərində tut ağacına xüsusi inam, hörmət vardır. Çünki ələvi-bektaşî ənənələrində tut ağacı Əhməd Yəsəvinin Hacı Bektaşî dərğahında əkilən ucu yanmış ağacla bağlıdır [13, s.50]. İnanca görə, Hacı Bektaşî Əhməd Yəsəvidən Anadoluya gəlmək üçün icazə istəyir. Bu zaman tonqal hazırlanır və Türkünstan ərənləri meydanda odu qalayırlar. Ərənlərdən biri yanan ocaqdan ucu yanmış bir odun götürərək Anadoluya (yəni, qərb istiqamətində) tərəf atır, “Anadoluda ərənlər və ərlər bu ağsuyi (odunu) tutsunlar, Türkünstan ərənləri toplanıb, Anadoluya ər qardaşın əvəzində təyin olunsun” - deyir [13, s.51]. Anadoluda Bektaşinin dərğahındakı tut ağacının həmin ucu yanmış ağac olduğuna inanılır və ona xüsusi hörmət edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Şükürov A. Mifologiya, 6-cı kitab // Qədim türk mifologiyası. Bakı: Elm, 1997, 232 s.
2. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsli və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: Öndər nəşriyyatı, 2004, 376 s.
3. Oymak İ. Anadoluda su kultünün izləri // Fırat Üniversitesi İlahiyat fakültesi dergisi, 15: 1 (2010), s. 35-55.
4. Baldick J. Hayvan ve şaman. Orta Asyanın antik dinleri (tercüme: Nevin Şahin). İstanbul: Hil yayınları, 2010, 197 s.
5. Qədirzadə Q. Ailə və məişətlə bağlı adətlər, inamlar, etnogenetik əlaqələr. Bakı: Elm, 2003, 368 s.
6. Paşayev M.C. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Çarşıoğlu, 2005, 480 s.
7. Qədirzadə T. İslamaqədərki adətlər, inamlar və mərasimlər (Naxçıvan materialları əsasında). Bakı: “Nafta-Press”, 2006, 120 s.
8. Babayev T. El ocaq başına yığılar. Bakı: Azərənəşr, 1998, 204 s.
9. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Tuba_\(a%C4%9Fa%C3%A7\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Tuba_(a%C4%9Fa%C3%A7))
10. Pirişev M., İbrahimov Ə. Naxçıvan Muxtar Respublikasının bəzi ağac və kolları, onların yaşllaşdırımda istifadə perspektivləri. Naxçıvan: Əcəmi, 2014, 240 s.
11. Gökbel A. Kıpçak türkləri (siyasal ve dini tarihi). İstanbul: Ötüken, 2000, 385 s.
12. Naxçıvan abidələr ensiklopediyası. Naxçıvan: Əcəmi, 2008, 522 s.
13. Gürsoy Ü. Türk kültüründe ağac kultü ve dut ağacı // Türk kültürü ve Hacı Bektaşî araşdırmaları dergisi, 2012/61, s. 43-54.
14. Ro J.R. Eski türk mitolojisi (tercüme: Musa Yaşar Sağlam). Ankara : Bilgesu, 2011, 154 s.
15. Radloff W. Türklük ve şamanlık (tercüme: A. Temir). İstanbul: Örgün, 2008, 525 s.

Сабухи Гасанов

ТУТОВОЕ ДЕРЕВО В ДРЕВНОТЮРКСКОЙ МИФОЛОГИИ**РЕЗЮМЕ**

На территории Нахчывана сохранились следы веры в деревья древнетюркских верований. Наиболее важными из них являются священные деревья. Традиция посадки деревьев на территории священных мест имеет очень давнюю историю. Таким образом, дерево всегда было живым существом в тюркской вере. Вот почему турки всегда защищали и уважали дерево.

Одним из самых распространенных деревьев перед священными мест является шелковица. Он также известен как «Дерево благоденствия» среди людей. В древние времена люди молились в шелковичных деревьях в священные места и вешали ткани на ветках деревьев, чтобы их мечты осуществились.

Sabuhi Hasanov

MULBERRY TREE IN ANCIENT TURKIC MYTHOLOGY**SUMMARY**

In the territory of Nakhchivan there are still traces of belief in trees, an ancientTurkic faith. Sacred trees are of particular importance among them. The tradition of planting trees at the territory of sacred temples has a very long history. Thus, the tree has always been a worshipped living creature in the Turkish faith. That is why the Turks always protected and respected the tree.

One of the most common trees in front of the sacred temples is mulberry. It is also known as a “Virtue tree” among the people. In ancient times, people prayed for mulberry trees in the temples, and tied to the tree pieces of cloth to make their dreams come true.